

Либерален Преглед

Годишник
2015 (част 3)

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2015
(част 3)**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2016

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценз за **„Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни“ версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано друго, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	10
Септември 2015	12
<i>Социални разцепления и национално „пробуждане“ в османска Македония</i> Автор(и): Василис Гунарис	13
<i>В разговор с Куентин Тарантино</i> Автор(и): Куентин Тарантино	26
<i>Нома, или модерното изкуство на кулинарията</i> Автор(и): Джейкъб Микановски	41
<i>Човекът за Марс</i> Автор(и): Сю Халпърн	54
<i>Не можем просто да се присвиваме...</i> Автор(и): Гюнтер Банас, Клаус-Дитер Франкенбергер, Волфганг Шойбле	61
<i>Да разлистим христоматията по литература за XI клас от 1955 г.</i> Автор(и): Аспарух Панов	73
<i>Другостта и двойничеството в три балкански романа за Изтока и Запада</i> Автор(и): Евдокия Борисова	83
<i>It don't mean a thing if it ain't got that swing</i> Автор(и): Златко Енев	113
<i>Разединението за Съединението</i> Автор(и): Стефан Дечев	118
<i>Как изглежда една вечеря в Нома, най-добрия ресторант на света?</i> Автор(и): Джули Зевелоф	149

<i>Рада Московска: Характерът е с подпис от Бога, с него, иска не иска, всеки се ражда</i>	
Автор(и): Рада Московска	167
<i>Да напуснеш публиката: точка на пречупване</i>	
Автор(и): Орлин Спасов	172
<i>Балът на жертвите</i>	
Автор(и): Тони Николов	177
<i>Другата Европа</i>	
Автор(и): Жак Рупник	184
<i>Зад кулисите на бежанската криза</i>	
Автор(и): Дахер Дахер, Димитър Панайотов	195
<i>Криза на доверието</i>	
Автор(и): Даниел Смилов	209
<i>Как да се избегне разпадането на Европа?</i>	
Автор(и): Иван Кръстев	215
<i>Губят ли западните ценности привлекателността си?</i>	
Автор(и): Стивън Ерлангер	222
Октомври 2016.	227
<i>Ман срещу Ман</i>	
Автор(и): Колъм Тойбин	228
<i>Престанете да гугълствате. Нека поговорим...</i>	
Автор(и): Шери Търкъл	244
<i>Човекът, който отиде да пазарува истина</i>	
Автор(и): Дж. М. Кутси	254
<i>Някои съвети за пътуващите на далечни разстояния, или как да се достигне Германия...</i>	
Автор(и): Гаит Абдул-Ахат	268
<i>За неизбежната необходимост на симпатията</i>	
Автор(и): Златко Енев	286

<i>Човекът, който описа депортирането на евреите от Тракия и Македония</i>	
Автор(и): Татяна Ваксберг	303
<i>Унгария – „Молим за извинение заради нашия министър- председател“</i>	
Автор(и): Ян Вернер Мюлер	315
<i>Томбул джамия</i>	
Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар	324
<i>Реквием за една светица</i>	
Автор(и): Златко Енев	329
<i>За Георги Марков, „Задочните репортажи“ и изродения (анти) комунизъм</i>	
Автор(и): Димитър Панайотов	332
<i>Задава се „ангажиментната икономика“. Какво означава това за работата ни?</i>	
Автор(и): Арун Сандарараджан	339
<i>Бийтълс: защо остават ненадминати</i>	
Автор(и): Луи Менанд	346
<i>Когато свободата е безнаказаност, а беззаконието – ред, трябва да виним собственото си овчедушие</i>	
Автор(и): Владимир Зарев	358
<i>Убит е човек</i>	
Автор(и): Даниел Смилов	365
<i>За бежанската криза, националните егоизми, лидерството</i>	
Автор(и): Албена Бъчварова, проф. Анна Кръстева	379
<i>Сбогуване с Токио</i>	
Автор(и): Петър Чолаков	387
<i>Портретът на Дичо Лесов</i>	
Автор(и): Кристин Димитрова	393

Ноември 2016	412
<i>Ното Valcanicus: кой е той?</i> Автор(и): Гергана Дончева	413
<i>Хелоуин</i> Автор(и): Златко Енев	434
<i>Любов на Палм бийч експрес: Бракоразводното дело Пулицър</i> Автор(и): Хънтър С. Томпсън	440
<i>Герои срещу сладкиши</i> Автор(и): Александър Кьосев	458
<i>Повторната ориентализация: дихотомията „Балканите – Европа“</i> Автор(и): Гергана Дончева	483
<i>Европа и ислямът</i> Автор(и): Ибрахим Карахасан-Чънар	508
<i>Мюсюлманите и каскадата от грешки на Запада</i> Автор(и): Александър Андреев	523
<i>Майките на ИДИЛ</i> Автор(и): Юлия Йоффе	558
<i>За депутатския имунитет текат глупости от всички медии. Причината: непознаване на закона</i> Автор(и): Иван Бакалов	611
<i>Бежанци и отговорности в централна Европа</i> Автор(и): Михаел Жантовски	625
<i>Coito, ergo sum</i> Автор(и): Златко Енев	632
<i>Немската ПЕГИДА: И тоя път ще победим!</i> Автор(и): Дирк Пилц	637
<i>Източна Европа – завръщане към нормалността?</i> Автор(и): Джон Фефър	643
<i>За вчерашния атентат във Франция, или как всичко на тоя свят е делене на плява от зърно</i> Автор(и): Златко Енев	655

<i>Нови медии и обществено (съ)мнение</i>	
Автор(и): Юрий Проданов	671
<i>Провалът – (още един) начин на употреба</i>	
Автор(и): Златко Енев	684
<i>Отворено писмо до български и международни медии във връзка с бежанската криза</i>	
Автор(и): Administrator	691
<i>Мостът на шпионите</i>	
Автор(и): Борислав Гърдев	719
<i>Българският самиздат</i>	
Автор(и): Александър Кьосев	724
<i>Описание на нощта</i>	
Автор(и): Силвия Чолева	743
Декември 2016	752
<i>До Бурса и обратно – осемдесет години след Чудомир</i>	
Автор(и): Евдокия Борисова	753
<i>„Подчинение“ на Мишел Уелбек</i>	
Автор(и): Карл Уве Кнаусгор	769
<i>Частният живот на публичния език</i>	
Автор(и): Александър Кьосев	782
<i>Какъв бунт днес?</i>	
Автор(и): Юлия Кръстева	807
<i>Тайната история на „Сто години самота“</i>	
Автор(и): Пол Ели	820
<i>Не-радикален манифест, написан с помощта на чук</i>	
Автор(и): Александър Кьосев	836
<i>Париж, Сирия и промяната на климата</i>	
Автор(и): Елизабет Колберт	881

<i>Светлана Алексиевич: Руснаците не могат да живеят със свободата</i>	
Автор(и): Керстин Холм, Светлана Алексиевич	885
<i>За границите на садистичното</i>	
Автор(и): Анета Генова	892
<i>Контактната хипотеза или кой се страхува от бежанците</i>	
Автор(и): Марио Игнатов	899
<i>Иво Андрич и/в Турция</i>	
Автор(и): Хюсеин Мевсим	909
<i>Защо е прекалено рано да се критикува благотворителната инициатива на Марк Зукърбърг</i>	
Автор(и): Джош Баро	926
<i>Кой се страхува от Вернер Тюбке?</i>	
Автор(и): Стоян Гяуров	936
<i>Старозаветният поет</i>	
Автор(и): Асен Валентинов	945
<i>ХаХаХаИмПро – нов модел за генериране на реалност</i>	
Автор(и): Радмила Младенова	952
<i>Диригентът</i>	
Автор(и): Силвия Чолева	955
<i>България в Съвета на Европа. Предизвикани размисли</i>	
Автор(и): Аспарух Панов	967
<i>Апострофи</i>	
Автор(и): Стоян Гяуров	976
<i>Спирането на „Деконструкция“ – защо не изпитвам истинска солидарност</i>	
Автор(и): Мария Черешева	981
<i>In Metoġiat: Архипелагът Гриша Трифонов</i>	
Автор(и): Невена Борисова	993

Списък на авторите

А

Абдул-Ахат, Гаит **268**
Алексиевич, Светлана **885**
Андреев, Александър **523**

Б

Бакалов, Иван **611**
Банас, Гюнтер **61**
Баро, Джош **926**
Борисова, Евдокия **83, 753**
Борисова, Невена **993**
Бъчварова, Албена **379**

В

Ваксберг, Татяна **303**
Валентинов, Асен **945**

Г

Генова, Анета **892**
Гунарис, Василис **13**
Гърдев, Борислав **719**
Гяуров, Стоян **936, 976**

Д

Дахер, Дахер **195**
Дечев, Стефан **118**
Димитрова, Кристин **393**
Дончева, Гергана **413, 483**

Е

Ели, Пол **820**
Енев, Златко **113, 286, 329, 434, 632, 655, 684**
Ерлангер, Стивън **222**

Ж

Жантовски, Михаел **625**

З

Зарев, Владимир **358**
Зевелоф, Джули **149**

И

Игнатов, Марио **899**

Й

Йоффе, Юлия **558**

К

Карахасан-Чънар, Ибрахим **324, 508**
Кнауслор, Карл Уве **769**
Колберт, Елизабет **881**
КолъмТойбин **228**
Кръстева, Анна **379**
Кръстева, Юлия **807**
Кръстев, Иван **215**
Кутси, Дж. М. **254**
Кьосев, Александър **458, 724, 782, 836**

М

Мевсим, Хюсеин **909**
Менанд, Луи **346**
Микановски, Джейкъб **41**
Младенова, Радмила **952**
Москова, Рада **167**
Мюлер, Ян Вернер **315**

Н

Николов, Тони **177**

П

Панайотов, Димитър **195, 332**

Панов, Аспарух **73, 967**

Пилц, Дирк **637**

Проданов, Юрий **671**

Р

Рупник, Жак **184**

С

Сандарараджан, Арун **339**

Смилов, Даниел **209, 365**

Спасов, Орлин **172**

Т

Тарантино, Куентин **26**

Томпсън, Хънтър С. **440**

Търкъл, Шери **244**

Ф

Фефър, Джон **643**

Франкенбергер, Клаус-Дитер **61**

Х

Халпърн, Сю **54**

Холм, Керстин **885**

Ч

Черешева, Мария **981**

Чолаков, Петър **387**

Чолева, Силвия **743, 955**

Ш

Шойбле, Волфганг **61**

Септември 2015

Социални разцепления и национално „пробуждане“ в османска Македония Автор(и): Василис Гунарис

В ранното лято на 1992 в Скопие беше публикувана лъскава монография на име „Македония на старите карти“.¹ В първата глава на книгата, озаглавена „История без география“, Илия Петрушевски твърди, че:

*Тези карти представят неоспоримите исторически и научни факти за отчетливостта на македонската нация, която се различава от съседите си не само по територията си, която винаги ѝ е принадлежала, но също по езика, фолклора, традициите, както и всички други важни елементи на етническата си диференциация.*²

Опитът на Петрушевски да подкрепи тезата за съществуването на една нация, подчертавайки връзката ѝ с някакво прастаро етническо ядро не е никак нов в балканската историография, нито пък това е първият път, в който свидетелствата на стари карти се използват в служба на подобна кауза.³

Много пъти е повтаряно, че пристигането на Европейското възраждане на османските Балкани се е получило в резултат на доста бавна процедура. Но да се описват пред-освободителните националистически чувства на балканските народи, а особено ситуацията в хинтерланда на полуострова (включително и Македония), е доста взискателно занятие,

1 Ilija Petrushevski (ed.), *Macedonia on Old Maps* (Skopje, 1992). (Всички бележки под линия, освен ако е обозначено друго, са на автора).

2 *Ibid.*, p. 5.

3 Виж J. Cvijic, *Remarks on the Ethnography of the Macedonian Slavs*, превод Annie O'Brien (London, 1906), pp. 19-34, както и класическото изследване на H. R. Wilkinson, *Maps and Politics; a Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia* (Liverpool, 1951). За използването на карти при националното изграждане изобщо виж Benedict Anderson, *Imagined Communities* (London, 1991 2nd edn.), pp. 163-185.

което надминава далеч целите на тази статия.¹ Накратко, модерният гръцки национализъм възниква през 18 век, под влиянието на западни идеи, но реалните му корени се намират в протонационалистическите феномени, забелязвани още във Византия от 13 век.² Под османско владичество тези чувства са запазени само отчасти чрез институциите на системата на милета. Народът на Вселенската Патриаршия е рум-милетът, с население, което включва, освен гръкоезичните населения, още голям брой славяни, власи и други не-гръкоезични православни поданици на султана. През 18 век гръкоезичният търговски елит започва да се отцепва от политическото и религиозно ръководство на константинополската Патриаршия и да развива секуларни елински националистически позиции.³

С важното изключение на бреговата ивица, където живее тази гръкоезична и урбанизирана търговска класа, както и на австрийските гранични земи, повечето части от региона, особено централната балканска област, си остават недокоснати от интелектуалните промени през целия 18 век, очевидно най-вече поради финансови ограничения, които забавят консолидацията на средната класа. Всъщност Възраждането придобива стабилна основа на Балканския полуостров не по-рано от ранния 19 век, в някои случаи дори след 1850, в благоприятния контекст, оформен от османския реформаторски период. Българският национализъм например започва да демонстрира някакво осезаемо присъствие едва през ранния 19 век, в районите, намиращи се най-близо до Русия.⁴

Но възприемането на европейските идеи не протича особено гладко. Бавният, но постоянен колапс на Османската империя вълнува християнското население както вътре, така и извън Империята. Особено вън от нея, в малките и млади балкански княжества, установени през 1830-те, борбите за освобождение на „оставащите под робство“ братя често

1 Виж Paschalis Kitromilides, „Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans“, In: Martin Blinkhorn & Thanos Veremis (eds.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality* (Athens, 1990), pp. 26-33.

2 Виж Stephen Xydis, „Medieval Origins of Modern Greek Nationalism“, *Balkan Studies*, 9 (1968), 1-20.

3 Hans Vermeulen, „Greek Cultural Dominance among the Orthodox Population of Macedonia during the Last Period of Ottoman Rule“, A. Block and H. Driessen (eds), *Cultural Dominance in the Mediterranean Area* (Nijmegen, 1984), pp. 227-229.

4 Marin V. Pundeff, „Bulgarian Nationalism“, Peter F. Sugar & Ivo J. Lederer (eds.) *Nationalism in Eastern Europe* (Seattle & London, 1971), pp. 98-110.

служат като удобно алиби за политическа некомпетентност и изоставащо икономическо развитие. Както на теория, така и на практика, Атина, Белград, а по-късно и София, са заети преди всичко с иредентизъм и напълно пренебрегват възможността да консолидират държавите си чрез поддържане на чувството за гражданство.¹

Особено през втората половина от 19 век, когато османският колапс вече наближава, спешната нужда от преназначаване на съществуващите граници изисква не само набавяне на необходимото въоръжение, но също и подготовка на идеологически арсенал, от който се очаква да подкрепя външната политика. При липсата на оръжия и финансови ресурси, важноста на една офанзивна национална идеология бива постоянно надценявана. Вследствие от това националните права биват удобно интерпретирани като исторически права, а не като естествени, за разлика от европейските начини на мислене. Романтичното търсене на исторически права ориентира балканските интелектуалци към ретроспективно издирване на отличителното етническо ядро на съответните им нации из дебрите на историята. Последвалата териториализация и политизация на новооткритото национално ядро постепенно трансформира балканските културни общества в онова, което Антъни Смит нарича „етнически нации“.²

В случая с Македония обаче нещата не протичат така гладко. През късния 19 век Гърция, България и в по-малка степен Сърбия и Румъния, започват да изказват своята съпричастност с „неосвободените братя“ в османска Македония чрез различни исторически, лингвистични, културни и религиозни аргументи. За да доведат тези опити до успешен край, всички те отчаяно се опитват да покажат силата, разширяването и решителността на съответните етнически групи, за които твърдят, че живеят в тази географски зле определена област. На практика гръкоезичната зона е приблизително идентифицирана с крайбрежната част

1 Виж класическото изследване на Peter F. Sugar & Ivo J. Lederer (eds.) *Nationalism in Eastern Europe* (Seattle & London, 1971), pp. 3-54; виж също статиите от Dimitrije Djordjevic, „Balkan versus European Enlightenment“, *East European Quarterly*, 9 (1975), 487-497 и Peter F. Sugar, „External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism“; Peter F. Sugar, „The Enlightenment in the Balkans. Some Basic Considerations“, *East European Quarterly*, 9 (1975), 499-507. За библиография на балканския национализъм виж Gale Stokes (ed.), *Nationalism in the Balkans. An Annotated Bibliography* (New York & London, 1984).

2 Виж Anthony D. Smith, *The Ethnic Origin of Nations* (Oxford, 1989), pp. 134-137, 212-213, както и по-краткото издание *National Identity* (London, 1991), pp. 19-42.

от Македония (тоест южните области на днешната гръцка част от Македония). Градовете Костур, Едеса и Серес се считат за фронтова линия. Макар че гръцкият език се говори широко във всеки градски македонски център, селяните-християни във крайбрежната зона са по правило славяноезични, и за братство с тях изявяват претенции както българите, така и сърбите. Балканските войни и Мирният договор от Букурещ (1913) слагат край на османското управление на Балканите, но не успяват да решат Македонския въпрос. Въпреки обмените на население през междувоенния период, проблемът изплува отново по време на Втората световна война. Югославската социалистическа република Македония, създадена през 1944, следва стъпка по стъпка примера на останалите балкански държави и се опитва да консолидира съществуването си като асоциира младата македонска федерална национална държава с една македонска етническа група от 13 век. Това само усложнява още повече Македонския въпрос.¹

Във всеки случай, конфликтните и сложни аргументации на балканските държави, както и очевидното смешение на езици, които не могат да убягнат на вниманието на който и да е наблюдател от преди 1920-те години, естествено предават впечатлението, че Македония е „етническа салата“ – израз, който си остава тясно свързан с региона завинаги след това. Британският консул в Монастир (Битоля) Чарлз Калверт, пише на пример през 1867:

*Християнското население на този пашалък е съставено от четири различни раси, всички те изповядващи православната религия:... българите... власите... албанците... и гърците“.*²

Очевидно той има пред вид лингвистични или културни групи, но използването на понятието „раса“ вероятно внушава усещане за важност, което указва известни „неизменни“ черти (например език, мисловни способности и пр.)³ Но зле разбраните национални теории, както и изискванията на национализма и романтизма, които винаги са се котирали високо на Балканите, не са позволили на балканските учени и политици да разберат, че едно смешение на „раси“ или езиково сме-

1 Виж Evangelos Kofos, „The Macedonian Question: The Politics of Mutation“, *Balkan Studies*, 27 (1986), 157-172 и Loring Danforth, „Claims to Macedonian Identity. The Macedonian Question and the Breakup of Yugoslavia“, *Anthropology Today*, 9/4 (1993), 310.

2 Виж *Parliamentary Papers-Accounts and Papers* (PPAP), 75 (1867), 627.

3 Виж John Rex, *Race and Ethnicity* (Bristol, 1986), pp. 15-17.

шение, не включва непременно и етническо смесение. Ето защо, игнорирайки значителните различия между понятията „нация“ т. е. една социо-политическа категория (една „висока култура“¹), винаги отнасяща се до действителни или потенциални граници, „етническа група“ (чиито необходими компоненти са споделена история и мит за общ произход,² и „раса“ (една чисто генетическа категория), балканските изследователи на македонската история са съсредоточавали интереса си най-вече върху объркани и конфликтни спорове относно различни форми на асимилация в хода на Средните векове. Всички тези опити, изключващи компактният мюсюлмански елемент в Македония, се правят с цел да се докаже, че тази страна всъщност не е била етнически смесена, а се е състояла от само една група, оформяща мнозинството от тамошното население. В този контекст, проследяването на националната идентичност на обемистата славяноезична група се е превърнало във въпрос от върховна важност. Всички заинтересувани страни очакват, че едно удобно [за тях] определение на тази идентичност ще оправдае настоящото дипломатическо статукво, а може би дори ще подкрепи някои иредентистки претенции.

От гледна точка на Атина аргументите изглеждат така:³

а) древните македонци са били етнически⁴ гърци.

б) средновековните славяни и българи са били културно претопени от византийския елинизъм, а след това и етнически асимилирани.

1 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, (Oxford, 1983), pp. 7 and 57.

2 Виж Smith, *op. cit.*, pp. 22-30.

3 Виж Ekdotike Athenon, *Macedonia: 4000 Years of Greek History and Civilisation* (Athens, 1991 3rd edn), изключително популярен сред гръцките учени справочник. Отлично резюме може да се намери в Evangelos Kofos, „National Heritage and National Identity in Nineteenth and Twentieth-Century Macedonia“, *European History Quarterly*, 19 (1989), 229-267; освен това статията е включена и в: Martin Blinkhorn & Thanos Veremis (eds.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality* (Athens, 1990), pp. 103-141. В тази статия ще се позовавам на второто издание.

4 Трябва да се има пред вид, че в повечето изследвания, написани на гръцки език, все още не се откриват различни понятия за обозначаването на „етнически“ и „национален“. Гръцкото прилагателно εθνотικής обикновено се превежда като «национален», но всъщност то означава „етнически“; виж Michael Herzfeld, *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the making of Modern Greece* (New York, 1986), p. 16. Тази езикова недостатъчност обяснява отчасти гръцкото нежелание да се оправдае съществуването на национални държави без предшествващи ги етнически ядра.

в) славяноезичните македонци не са били непременно българи или славяни. Имайки пред вид лоялността им към патриарха и активния им принос към гръцкия иредентизъм от 19 век, то е очевидно, че те са били гърци, отвъд всякакво съмнение.¹

В София не се интересуват особено много от древните македонци, но твърдят, че:²

а) средновековните славяни в Македония са били абсорбирани от българите, но тези последните не са били абсорбирани нито от гърци, нито от сърби.

б) въпреки верността им към гръцко-доминираната Вселенска Патриаршия, славяноезичните македонски българи са били отделна етническа група,³ която през късния 19 век е населявала повечето части от Македония, но България не е успяла да я присъедини.

В последната четвърт от 19 век сърбите също създават свои собствени теории за идентичността на населението на Македония.⁴ Те се опитват да покажат, че:

а) средновековните македонски славяни са били етнически сърби. Всъщност сърбите са доминирали в Македония след българите през 14 век; следователно те не са могли да бъдат асимилирани от последните, които са били пометени през ранния 11 век.

б) те са запазили една отчетливо сръбска култура и език, близък до сръбския, и са били наричани „сърби“ в продължение на векове.

в) македонските славяни не са били идентифицирани като българи до средата на 19 век.

Естествено след Втората световна война сръбските гледища са изоставени. Сърбите са били заменени от югославски македонски историци, които възприемат и доразвиват теориите, които в миналото са били

1 Последното твърдение е критикувано от Ерик Хобсбаум (*Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge, 1991), p. 107) но без достатъчно свидетелства за противното.

2 Виж класическите работи на Офейков [А. Шопов], *La Macedoine au point de vue historique, ethnographique et philologique* (Philippopolis, 1887), J. Ivanoff, *La question Macedonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique* (Paris, 1920), както и по-скорошното издание на Българската академия на науките, *Macedonian Documents and Material* (Sofia, 1978).

3 Понятието „етнически“ не се използва в българските изследвания между войните. Професор Иванов е използвал понятието „nationalité“, но неговото определение (виж op. cit., p. 231) е почти идентично с онова на модерното понятие „етнически“ (Cf. Smith, op. cit., pp. 2230).

4 За общ преглед на сръбската етнографска картография и аргументация по повод Македония, виж Wilkinson, op. cit., pp. 92-111 and Cvijic, op. cit., 32-33, 200-203.

поддържани основно от комунистите. Основната им задача е да покажат, че:¹

а) древните македонци не са били етнически гърци.

б) средновековните славяни са асимилирали древните не-гръцки македонци, но от своя страна не са били асимилирани нито от българите, нито от сърбите, нито от гърците.

в) през 19 век една плътна и отчетливо-славяноезична македонска етническа група, далеч по-голяма от гръцката, се е превърнала в двигател на македонския национализъм, но етническа Македония, след като не успява да постигне независимост през 1903, е разделена през 1913.

След обявяването на независимостта на Македония през септември 1991, бяха съживени отново множество научни и политически дебати, не по-малко яростни от гръцко-българските борби, водени сто години по-рано, с цел да се спечели европейското обществено мнение по стария въпрос: етническата идентичност на Македония. Въпреки конфликтните си аргументации балканските държави изглежда споделят една позиция: че османска Македония около края на 19 век е била населявана от различни християнски етнически групи. Тази обща и упорита увереност в съществуването на примордиални (първични) етнически групи може да бъде разбрана като се има пред вид, че и досега балканските национални държави живеят с усещането, че имат силна нужда от етнически ядра, ако биха искали да оцелеят.

Но съществуването на различни християнски „етнически групи“ в османска Македония от 19 век е далеч от очевидно. Всъщност използването на едно такова понятие причинява сериозни проблеми при историческия анализ на социалните и политически развития, които са се случили между 1870 и 1913, особено в обширните славяноезични региони. Така например тук ще се аргументира, че, макар ранното съществуване на „етнически групи“ да е важно за днешните балкански политици и дипломати, изразът „партии с национални обвързаности“ е много по-подходящ за нуждите на историческия анализ в случая със славяноезичното население на Македония.

Политическите развития в османска Македония от 1870-те нататък са изследвани подробно от много балкански учени, от различни перспективи. От гръцка гледна точка институциите на църквата и участието

1 Виж например официалната публикация на Института за национална история, *A History of the Macedonian People* (Skopje, 1979).

на множество гръко- и не-гръкоезични хора в гръцката революционна дейност и въстания (1821-22, 1856, 1878) е подготвило необходимата почва за разпространение на гръцката национална идеология, поне в централните (славяноезични) и южни (гръкоезични) части от Македония, тоест огромната област, простираща се между мисловната линия, преминаваща от Охридското езеро до Битоля (Монастир), Струмица и Мелник (Меленикон). Гръцките учени смятат, че особено от 1860-те нататък, по време на реформаторската ера на Танзимата, по-широкото разпространение на образованието е улеснило консолидацията на гръцките национални чувства сред гръко-, влашко-, албано- и славяноезичните жители на Македония.¹ Действително, твърдят те, тези чувства са били успешно проверени малко по-късно, по време на яростната борба за Македония (1903-1908) между гръцки и български въоръжени чети.²

За българите аргументацията върви в точно обратната посока: около 1870, след създаването на независима българска църква (Екзархия), в Македония е стартирана образователна кампания, която успява да внуши българската национална идеология на тамошните славяноезични жители.³ След създаването на Българското княжество (1878) и Берлинския конгрес, противоречията между двете национални идеологии (гръцка и българска) постепенно се изострят и в края на краищата се превръщат в гръцко-български държавен спор.⁴ Илинденското въстание (1903) е

-
- 1 Kofos, op. cit., pp.104-110. ФВиж също Stephanos Papadopoulos, „Ecoles et association greques dans la Macedoine du Nord durant le dernier siecle de la domination Turque“, *Balkan Studies* 3 (1962), 397-442 and *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας* [*Educational and Social Activities of Hellenism in Macedonia during the Last Century of Ottoman Rule*] (Thessaloniki, 1970).
 - 2 Виж изследването на Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913* (Thessaloniki, 1966).
 - 3 За българската гледна точка виж G. Todorov, N. Zecev, „Documents ayant trait aux luttes des Bulgares pour une eglise et des ecoles nationales en Macedoine vers le milieu du XIXe siecle“, *Etudes historiques*, 3 (1966), 173-239. S. Makedonski, „L' Exarchat bulgare et l' enseignement scolaire en Macedoine“ *Etudes balkaniques*, 2 (1971), 104-119. V. Bojinov, „Cultural and Educational Work in Macedonia and the Participation of Goce Delcev, Damjan Gruev and Jane Sandanski in it“, *Bulgarian Historical Review*, 52 (1977), 24-36; idem „L' instruction bulgare en Macedoine et en Thrace d' Andrinople 1878-1903“, *Etudes historiques*, 8 (1978), 255-274.
 - 4 Виж например R. Pandev „Le mouvement de liberation de la Macedoine et la region d' Andrinople du Congres de Salonique 1896 jusqu' en 1899“, *Bulgarian Historical Review*, 111 (1983), 41-57.

върх на българските освободителни действия в Македония.¹ Османските репресии отслабват българското влияние и позволяват възникването на успешна гръцка контраофанзива след 1904.

В бившата югославска република Македония историците споделят само малко схващания със своите гръцки и български колеги. Те поддържат, че: през 1860-те години е започнало едно македонско възраждане, подбуждано от малка местна интелигенция, която се е съпротивявала страстно срещу проникването на гръцки, сръбски и български влияния. По-късно, след средата на 1890-те, ВМРО поема нещата в свои ръце и подготвя народно въстание, така нареченото Илинденско въстание. Илинден е бил истинска, масова и национална македонска революция, водена от славяноезичните жители на Македония и напълно различна от българските и гръцки иредентистки инициативи, „внесяни отвън“ в същите тези области. В края на краищата етническа Македония бива разделена и поделена през 1913 от балканските съюзници, участвали във войните против Османската империя. Гърция взема 51.6%, Сърбия 38.3%, а България 10.1%.²

Въпреки силните различия в интерпретациите на историческите събития може да се твърди, че бунтовете, въстанията, борбите, сблъсъците и четническите дейности действително са значителна част от модерната македонска история. Може също да се поддържа, че такива актове на саможертва и вечна агресивност на отделните групи едни срещу други, трябва да са били продиктувани от силни субективни чувства на солидарност, свързани с общи исторически и културни връзки.³

1 See D.Kosev, „The Ilinden-Preobrazenie Uprising 1903“, Bulgarian Historical Review 64 (1978), 14-30 and N. Todorov, „La lutte de liberation des Bulgares en Macedoine et dans la region d' Andrinople 1903“, Bulgarian Historical Review 64 (1978), 30-39.

2 Виж например Apostolski, op. cit., pp. 114-181, а също и множествот други статии, публикувани в Macedonian Review. Тези възгледи са отчасти споделяни и от Jutta de Jong в изследването ѝ *Der Nationale Kern des makedonischen Problems: Ansätze und Grundlagen einer makedonischen Nationalbewegung (1890-1903)* (Frankfurt, 1982),

Въпреки определени методологически трудности, тя се чувства задължена да приеме македонската гледна точка (в противоположност на българската), при интерпретацията на Илинденското въстание. Duncan M. Perry в своето изследване *The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893-1903* (Durham & London, 1988) също се опитва да покаже, макар и не достатъчно убедително, че ВМРО не е била направлявана само от България, но той също приема гледището, че името „Македония“ не е било използвано в етнически смисъл (виж pp.19-24).

3 Срв. Smith, op. cit., pp.22-30.

Съществуването на такива чувства може да доведе до заключението, че етническите групи действително са били оформени в славяноезичните региони на Македония. И все пак съществуват силни основания да се смятат такива заключения за невалидни.

Многобройни тогавашни източници свидетелстват, че в славяноезичните области на Македония солидарността, породена от етнически чувства, е била по-скоро изключение. Отбелязвани са различни анекдоти, в които се говори за отделни хора, сменящи националната си идентичност за дълги периоди от време, в зависимост от личните си интереси, или за братя, изповядващи различни национални лоялности.¹ [...] Обясняването на подобни феномени изисква внимателно изследване на социалните разцепления в Македония дълго преди там да проникнат различните социални пропаганди. През 1805 Пукевил, френски консул и пътешественик, отбелязва, че общността в Гревена се е разпаднала поради караници, възникнали между различните местни кланове.² Във влашкоезичния Писодери, дори още преди 1800, могат да се различат две отделни класи: от една страна градските първенци и дервенджии, тоест традиционните водачи през планинските проходи (дервенти), а от друга – плебеи и фабрициати, тоест работници.³ Налице са само оскъдни свидетелства, но едва ли е прекалено рисковано да се допусне, че подобни социални разцепления са се развили в повечето македонски селски общности. Недоверието между земевладелци и арендатори, овчари от планинските области и земеделци от по-ниските области, земеделци и търговци, работодатели и работници; караниците около водачеството на общностите, различният географски произход на местните кланове, различните миграционни модели, споровете около водни и горски ресурси или места за паша на добитъка, клановите отмъщения и личните антипатии – всичко това разцепва дълбоко селските общества. Макар че единството между членовете на общността е било евентуално запазвано чрез бракове между роднини, а също и чрез кланови лоялно-

1 Виж например Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO) 195/2297, Lamb to O'Connor, Salonika, June 8th, 1908, f. 569; Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, 1st series, vol. 24, No. 111, *Note prepared in the Foreign Office for information of the British representative at forthcoming meeting of the Council of the League of Nations, July 12th, 1922*, p. 277; Cvijic, op. cit., p. 37; Dimitrios Kakkavos, *Apomniponevmata (Makedonikos Agon)* [Memoirs. The Macedonian Struggle] (Thessaloniki, 1972), p. 63.

2 F. C. H. L. Pouqueville, *Travels in Epirus, Albania, Macedonia and Thessaly* (London, 1820), pp. 78-79.

3 Antigoni Tsiami, „To Pisoderi“, *Aristotelis*, 35, 205-206 (1991), 9-10.

сти и ритуални практики, то споровете между различни села не са били толкова лесни за потушаване. Въпреки това развитието на национални чувства с неизбежност засилва усещането за солидарност както между отделните общности, така и между индивидите, при което се създава една по-малко фрагментирана картина на местното общество. Но успехът на националното образование в Македония е силно според въпрос.

През 1860-те британските консули в Битоля и Солун пишат, че поради дългия период на османско потисничество християните в Македония са били подложени на „морална деградация“. Те са лоялни поданици и единственото, което ги интересува, е [наличието на] безпристрастна администрация и данъчно облагане; останалото им е сравнително безразлично. Очаква се, че тяхното „издигане до по-високи стандарти на живот“ ще бъде продължително и бавно.¹ Както беше указано по-горе, и гърците, и българите са твърдели, че образователните им кампании, започнати през 1870-те, неизменно са били съпътствани от успех. На практика и двете държави скоро произвеждат необходимите за целта статистики, с цел да докажат, всяка в своя полза, смазващото превъзходство на съответните образователни механизми и ефективността на техните „мирни“ тактики.²

В действителност нещата са доста по-различни и по-скоро изглеждат да оправдават песимистичните гледища на британските консули. В желанието си да спечелят войната на статистиките, както гърците, така и българите концентрират вниманието си върху количеството, вместо върху качеството. Особено гърците, които се оказват неспособни да приспособят своята класически ориентирана образователна система към по-практическите нужди на македонските селски общности, са изправени пред сериозни проблеми, дори и след началото на 20 век, въпреки своите 1,000 образователни институции.³ Макар че само малцина биха поставяли под въпрос солидните национални лоялности, които

1 РРАР, 67 (1861), 508 and 75 (1867), 608.

2 Виж например D. M. Brancoff, *Macedoine et sa population chretienne* (Paris, 1905) and Patrocle Contoyannis, *Carte des ecoles chretiennes de la Macedoine* (s.l., 1903).

3 Виж Danglis Papers (Benaki Museum, Athens), F. 22, *Syntomos perigrati tis katastaseos ton scholion tis en Makedonia dimotikis ekpaideuseos*, [Brief Description of the Elementary Education in Macedonia], Salonika, April 26th 1909; Sophia Vouri, „Vodena 1900. Ekpaideutikes kai ethnikes opseis“ [Vodena 1900. Educational and National Aspects], *Praktika tou symposiou „I Edessa kai i periochi tis: istoria kai politismos* [Minutes of the Symposium on the history and civilisation of the Edessa district] (forthcoming).

гръцки и български учители създават съответно в южна и северна Македония (и особено гръцката доминация в градските центрове из цяла Македония)¹, все пак националистическото образование – когато и където то е съществувало – едва ли може да се счита за особено успешно в селските области на обширната славяноезична зона. Ето защо е разумно да се допусне, че в този регион наличието или липсата на социални и финансови разцепления все още е определяло местните съюзничества и противопоставяния.

Панславистките и български национални агенти се възползват охотно от всевъзможните съществуващи преди това социални разцепления, социални или финансови недоволства, местни вендети или лични недоволства, щом само те излизат на бял свят около 1860-те, докато гръцките им колеги са заети с това да преподават старогръцки в градските и полуградски средни училища.² Всъщност неграмотността, финансовата неразвитост и липсата на капитал предлагат необходимите условия за развитието на всякаква пропаганда.³ Особено българската пропаганда се възползва от местните финансови напрежения в три различни области.

В епохата на Танзимата, след 1850-те, християните в Империята придобиват правото да притежават поземлена собственост. Имайки предвид недостатъците на османската администрация, особено на данъчната система, християнските бейове, тоест богатите гръцко- и влашкоезични търговци и предприемачи, които живеят в градски центрове, се оказват не много по-толерантни от мюсюлманските си предше-

-
- 1 Ситуацията е ясно описана в мемоарите на Анастасиос Пихион от Охрид, участник в гръцките иридентистки дейности в битолския регион през 1880-те. a protagonist of Greek irredentist activities in the Kastoria region in the 1880s. Пихион пише, че когато е бил момче, през 1850-те, той е бил въведен в класическото образование и „елинския дух“ от Маргаритис Димицас, възпитаник на висше училище в Атина, който се е настанил в Охрид и е въвел там нови образователни методи, основаващи се на класически текстове вместо на църковни книги. виж Konstantinos A. Vakalopoulos, *O Voreios Ellinismos kata tin proimi phasi tou Makedonikou Agona (1878-1894)* [Northern Hellenism during the Early Stages of the Macedonian Struggle] (Thessaloniki, 1983), pp. 356-359.
 - 2 За една добре документирана критика на гръцката образователна стратегия виж Sophia Vouri, *Ekpaideusi kai ethnikismos sta Valkania. I periptosi tis voreioditikis Makedonias 1870-1904* [Education and Nationalism in the Balkans. The case of north-west Macedonia 1870-1904] (Athens, 1992), in particular pp. 181-186.
 - 3 За финансовите въпроси виж Basil C. Gounaris, *Steam Over Macedonia: Socio-Economic Change and the Railway Factor* (East European Monographs: New York, 1993).

ственици. И макар че през цялото османско управление на Македония християните никога не са притежавали най-големите части от обработваемата земя, то изглежда, че в някои случаи традиционното недоверие между земевладелците, които по правило са заедно с това търговци и лихвари, и, от друга страна, техните арендатори, оказва влияние върху националната ориентация. Тъй като образованите градски търговски семейства са в състояние лесно да проследят гръцките си национални чувства назад до дните на Ригас Велестинлис, (една от най-изтъкнатите и героични фигури на гръцкото просвещение от късния 18 век), за непритежаващите земя селяни е силно вероятно да идентифицират гръцките чувства с експлоатацията. В някои случаи недоверие се поражда между албанско- и влашкоезичните планински градчета и славяноезичните селски общности от околността, които произвеждат необходимата храна и суровини, но се чувстват финансово използвани от градските жители.

Василис Ц. Гунарис е професор по съвременна история във Факултета по история и археология към Аристотеловия университет, Солун. Изучавал е съвременна история в Солун (BA 1983 & MA 1985) и в Колежа St Antony, Оксфорд (PhD, 1988). От 1990 до 2001 и отново от 2005 е директор на Центъра за македонска история и документация в Солун. От 2000 до 2005 преподава социална и икономическа история като асистент-професор във Факултета за балкански изследвания (Университет на Западна Македония, Фиорина). През 2009-10 е гост-професор в King's College, Лондонски университет.
